

TÜRK EDEBİYATINDA KİTAP YAZIMINA VE BASIMINA TARİH DÜŞÜRME GELENEĞİ

Rıza OĞRAŞ*

ÖZET

Türk edebiyatında kitap yazımına ebced hesabına göre tarih düşürme geleneği XIII. yüzyıldan itibaren görülen bir özelliktir. Matbaanın kullanılmaya başlamasından sonra da kitap basımına tarih düşürüldüğü görülmektedir. Kitap yazımı için düşürülen tarihler içinde en erken yazılanı 630/1232; en son yazılanı ise 1421/1991 tarihini göstermektedir. Tespit edilenler dışında başka tarihlerin çıkması da mümkün olabilir. Mevcut örneklerin çokluğuna bakarak kitap yazımına tarih düşürme geleneğinin yedi yüzyıldan fazla sürdüğünü, çok eski bir geçmişi olduğu ve bir gelenek halinde uzun süre etkili olduğu söylenebilir.

Tespit edilen tarih örneklerini türlerine göre incelediğimiz zaman bütün türlerde örnek bulunduğunu görmekteyiz. Bu özellik, kitap yazımına tarih düşürmenin yaygın olduğunu gösteren bir işarettir. Tarih türlerinin dağılımına baktığımızda manen tarihler (alt bölümleriyle) 94, lafzen tarihler 35, lafzen ve manen tarihler 1, karışık tarihler 1, muamma tarihler 2, bilmece tarihler 4 tanedir. Bu haliyle kitapların bitiş tarihlerini sabitleme amacıyla tarih düşürme, ince bir zevkin ve estetik anlayışının ürünüdür.

Anahtar Kelimeler: Türk edebiyatı, ebced, tarih düşürme, kitap yazımı ve basımı.

THE TRADITION OF COMPOSING CHRONOGRAMS ON WRITING AND PRESSING BOOKS IN THE TURKISH LITERATURE

ABSTRACT

The tradition of composing chronograms on book writing via the ebced in the Turkish literature has been seen since the XIII. century. It is also seen that chronograms are composed on book printing after the pres has been started to be used. Among the chronograms on book writing; the earliest is 630/1232; the latest 1421/1991. There may well be others other than those identified. Taking into consideration the abundance of the present examplars it can be said that the tradition of composing chronograms on book writing has continued over seven centuries and that it has an ancient past and it has been effective for a long time as a tradition.

We see that there are examplars from all the kinds when we examine the identified chronogram examplars in relation to their kind. This feature is a sign that shows that composing chronograms on book writing is a common practice. When we look at the distribution of the kinds of the chronograms there are; 94 meaning chronograms (including sub-divisions), 35 word chronograms, 1 meaning and word chronogram, 1 mixed chronogram, 2 uncertain chronograms, and 4 riddle chronograms. So composing chronograms in order to fixate the end date of the books, is a product of a delicate pleasure and an understanding of esthetics.

Key Words: Turkish literature, ebced, composing chronograms, writing and pressing of books

Giriş

Türk kültüründe kitap yazımı ve basımına başta hükümdarlar olmak üzere devlet adamları ve diğer erkân önem vermişler ve destek sağlamışlardır. Bu özendirme sonucu kitap yazmanın çok külfetli olduğu dönemlerde bile çok sayıda eser yazılmış ve çoğaltılmıştır. O dönemde bir kitabın yazılması veya çoğaltılması esnasında pek çok safhadan geçtiği görülmektedir: kâğıdın hazırlanması, mürekkebin temini, kitabın tezhibi, ciltlenmesi gibi. Bu safhaya gelmeden önce kitabın yazıldığı yılın, yazarı veya başka birisi tarafından ebced hesabına göre tarihlenmesi gelenek

* Yrd.Doç.Dr.Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi
rizaogras@gmail.com

haline gelmiş uygulamalardandır. Hatta matbaanın kullanılmaya başlamasından sonra basılacak kitabın basım yılını sabitlemek için ebcedle tarih düşürüldüğü görülmektedir.

Türk edebiyatında Ebced hesabına göre tarih düşürme, ilk ortaya çıktığı dönemlerde kelime veya tamlama şeklinde kullanılmıştır. Daha sonra mısra, beyit, kıt'a ve gazel halinde örnekleri verilmeye başlanmıştır. Söylenişi ve hesaplanışı bakımından çeşitli sınıflandırmalar ve adlandırmalar yapılmıştır. Konuları bakımından hayatın hemen her alanına girmiştir: Doğum, ölüm, padişahların tahta çıkışı, tayin, sünnet, evlenme, bazı yapıların inşası, onarımı, savaş, barış ve anlaşma gibi olaylar.

Bu konular arasından kitap yazımıyla ilgili olarak ebced hesabına göre düşürülmüş tarihler, araştırmamıza konu edilmiştir. Yaygın bir gelenek halinde kitapların bitiriliş tarihleri, istinsah ve ferağ kayıtları pek çok yazmanın sonunda belirtilir. Belirtilmeyenleri de vardır. Bazı kitapların yazılış tarihleri, müellif veya yazarları tarafından ebced hesabına göre tarih düşürülerek belirlenmiştir. Manzum eserler için, “itmam”, “tertip”, “tamamlanış”, “temmet”, “ferağ” ifadeleriyle kelime, tamlama, mısra veya beyitler halinde tarih düşürülmesi mensur eserlere göre daha yaygındır. Bu tarih kayıtlarından mensur olan ve tarih türlerine girmeyen ibareler çalışmaya dahil edilmemiştir. Türkçe tarihlerin yanında Arapça ve Farsça tarihler de görülmektedir.

Matbaanın kullanılmaya başlanmasından sonra basma eserlerin tarihlerini sabitlemek için de tarih düşürüldüğünü görüyoruz. Genellikle çok meşhur olmuş şairlerin eserlerinde bu özellik görülmektedir. Bu eserler de ait oldukları tarih çeşitleri içinde ele alınmıştır.

Kitapların bitiriliş tarihlerini gösteren kelime, tamlama veya mısra halindeki tarihlerden tespit edilenler çeşitlerine göre ana hatlarıyla sınıflandırılmış ve tarih türleri hakkında tanıtıcı kısa bilgiler verilmiştir. Düşürülen tarih, eser sahibine ait ise mahlası tekrar yazılmamış; başkası tarafından düşürülmüş ise müverrihin mahlası ve eserin yazılış yılı aynı satırda verilmiştir. Kitap adı olup da yazılış yılını gösteren tarihler ve aynı eser için birden fazla düşürülmüş tarihler, türlerine göre ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Tarihler, hesaplanışlarına göre şöylece sınıflandırılabilir:

A. Manen Tarihler, B. Lafzen Tarihler, C. Lafzen ve Manen Tarihler, D. Karışık Tarihler, E. Muamma Tarihler, F. Bilmececi Tarihler

A. Manen Tarihler

Ebced hesabı kullanılarak düşürülen tarihlerdir. Hesaplanış şekillerine göre pek çok türü vardır:

1. Kelime Tarihler

Bir veya birden fazla kelimededen oluşan ve ebced hesabına göre düşürülen tarihlerdir.

a) Bir Kelimeli Tarihler

Salâhî'nin “Risâle-i Kudsiyye Tercüme ve Şerhi”nin bitişine¹:

İrdi itmâma Salâhîden eser

Buldı bir lafzile târîhe “zafer” 1180/1766

ظفر

Mehmed Sirâceddin, Mecma‘-ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ adlı tezkiresinin bitişine “tezkire” تنكره 1325-1907 kelimesiyle tarih düşürmüştür².

b) Terkip Halindeki Kelimeler

Şeyhoğlu Mustafa, Kenzü'l-küberâ ve Mehekkü'l-ulemâ adlı eserinin tamamlanışına³

كنز الكبرا و محك الامرا

23 Receb 803/1401

Abdurrahman Karahisarî, “Münyetü'l-ebrâr ve Gunyetü'l-ahyâr” adlı eserinin tamamlanışına⁴:

Cân bülbüline kavlin gördi çü gülîstân oldur

Fikr itmege târîhin: “Gülbün yaraşur hem”dir 857/1453

كلين يرشر هم

¹ Mehmet Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî) 'nin Hayatı ve Eserleri*, MEB, İstanbul 1998, s. 113

² Mehmed Sirâceddin, *Mecma‘-ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Haz. Dr. Mehmet Arslan, Sivas 1994, s. 29

³ Kemal Yavuz, *Şeyhoğlu Mustafa, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ* (İnceleme-Metin-İndeks), Ankara 1991, s. 10

⁴ İsmail Yakıt, *Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul 1992, s. 105

Sanman tabî'at ehline keşfi ba'îd ola
Târîhi bu kitâbumuzun "Her karîbimiş" 857/1453
هر قریبیمش

Misâlî, Feyz-nâme adlı mesnevîsinin bitişiine⁵:
Fazl-ı bî-zevâl 966/1558
فضل بی نوال

Gelibolulu Mustafa Âlî, Tuhfetü'l-uşşâk adlı mesnevîsinin bitişiine⁶:
Hayl-i Kerrûba ne lâzım tevbih
Didiler "âşika tuhfe" târîh
969/1562

Âşık Çelebi, Serfiçe kadısı iken manzum ve mensur sözlerini topladığı Divan'ının bitişiine:

Vâridât-ı Serfiçe 970/1562
واردات سرفچه

Ahdî, Gülşen-i Şu'arâ adlı tezkiresinin tamamlanmasına⁷:
Gül gibi nazmı ile ehl-i dilün
Olsa reşk-i cihân bu ravza n'ola
Eyleyüp cem' bir yire 'Ahdî
Didi târîh "Gülşen-i Şu'arâ" 971/1564
کلشن شعرا

Kınalı-zâde Ali Efendi'nin "Ahlâk-ı 'Alâ'î" adlı eserinin tamamlanışına⁸:
Oldı "Ahlâk-ı 'Alâ'î ahsen"
اخلاق عالی احسن
972/1565 Arşî

Cinânî (ö.1004/1595), Riyâzü'l-cinân adlı mesnevîsinin bitişiine⁹:
Hâtıra itdükde tereddüd-künân
Dindi anun nâmı "Riyâzü'l-cinân"

Olmağa târîh-i zamân-ı kitâb
Dil didi "tekmîl-i beyân-ı kitâb"
986/1579

Cinânî (ö.1004/1595), Cilâ'ü'l-kulûb adlı mesnevîsinin bitişiine¹⁰:
Virüp anda târîh-i nazma nizâm
Didüm "bu kitâb oldı tamâm"
1003/1594

Nev'î-zâde Atâyî, Sohbetü'l-ebkâr adlı mesnevîsinin bitişiine:
Zehî nazm-i pâk 1035/1625
زهی نظم پاک

Rıza, tezkiresinin bitişiine¹¹:
Erdi tâ ki sitâyîş-i Biçun

⁵ İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu, MEB, İstanbul 1967, C. 1, s. 171

⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, Tuhfetü'l-uşşâk, Haz.: İsmail Hakkı Aksoyak, Ankara 2003, s. 57.

⁷ Divanlar Kataloğu, C. 1, s. 157

⁸ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 104

⁹ Numan Külekçi, Mesnevî Edebiyatı Antolojisi, Erzurum 1999, c.1, s. 447.

¹⁰ Numan Külekçi, a.g.e., c.1, s. 447.

¹¹ Turgut Karabey, Türk Edebiyatında Tarih Düşürme, Atatürk Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1983, s. 65

¹¹ Âmil Çelebioğlu, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul 1998, s. 72

Oldu târîhi “câmi’-i mazmûn” 1050/1640
جامع مضمون

Sübha-i Sıbyân adlı Türkçe-Arapça manzum sözlüğün bitişiine¹²:
Geldi bu mir’ât-ı dile müncelî
Tâ ana târîh ola “nazm-ı celf”
1063/1652

Nazîm, Divan’ının bitişiine¹³:
‘Avn-i Hüdâ ile bulıcak nazmım intizâm
Târîhini gören didi: “Dîvânçe-i Nazîm” 1080/1669
ديوانچه نظم

Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî’nin de “Şîr’atü’l-İslâm” adlı eserinin bitişiine¹⁴:
'Avn-i Hakk ile müyesser olıcak
Oldı târîhi "mükemmel şîr'a" 1100/1689

Uşşâkî-zâde Seyyid İbrahim Hasib, “Uşşâkî-zâde Zeyli”nin bitişiine:
Anun ihtitâmına târîh-i tâm
Bu lafziyle düşdi “hatemnâ bitîb” 1114/1702
ختمنا بتيب

Şîr Nâbî, Terceme-i Aşk adlı eserinin bitişiine¹⁵:
Hâtîf didi hîc çekme emek rûz-ı ezelden
Târîhi dinilmiştir anın “Terceme-i Aşk” 1119/1707
ترجمه عشق

Şeyh Gâlib’in Divanının tamamlanışına¹⁶:
Târîh güft Pertev “kân-ı kelâm-ı Gâlib”
تاریخ گفت پرتو کان کلام غالب
1195/1781 Pertev Efendi

Şeyh Gâlib, Hüsn ü Aşk’ının tamamlanışına¹⁷:
Gâlib bu cerîde-i cefânın
Târîhi olur “Hitâmuhu’l-misk” 1197/1783
ختمه المسك

Mehmed Akif, Mir’ât-ı Şîr adlı tezkiresinin tamamlanmasına¹⁸:
Târîhine “Mir’ât-ı Şîr” dense sezâdur 1211/1796
مرآت شعر

Es’ad Efendi’nin “Şâhidü’l-müverrihîn” adlı eserinin bitişiine¹⁹:
Şâhidü’l-müverrihîn
شاهد المورخين
1247/1831 Cemâleddîn Efendi

Es’ad Efendi, “Bağçe-i Safâ-endûz” adlı tezkiresinin bitişiine²⁰:
Bağçe-i Safâ-endûz 1251/1835
بغچه صفا اندوز

¹² Atabey Kılıç, Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân, Turkish Studies / Türkoloji Dergisi 1 (2006), Sayı: 2, s. 87.

¹³ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 306

¹⁴ Atabey Kılıç, *Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı*, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 409.

¹⁵ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 183

¹⁶ Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 878

¹⁷ Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 879; Şeyh Galip, *Hüsn ü Aşk*, Haz.: Orhan Okay-Hüseyin Ayan, İstanbul 1992, s. 352

¹⁸ Turgut Karabey, a.g.t., s. 72

¹⁹ Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şâhidü'l-Müverrihîn Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne 1995, s. 161

²⁰ Rıza Oğraş, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endüzu*, Burdur 2001, s. 10

İsmail Yakıt, Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme adlı eserinin bitişine Milâdi takvime göre düşürdüğü²¹:

Çıktı bir zât bu kitabın
Tarihi: “Bir şâheserdir” 1412/1991
..... بر شاه اثر در

2. Tam Tarih

Tarih mısraındaki harfler ebced hesabına göre toplandığında eksiksiz ve fazlasız olarak olayın tarihini belirtiyorsa tam tarih olur. Tarihin tam olduğu bir önceki mısradaki belirtilir. Eğer bilgi verilmezse tam tarih kabul edilir ve öylece hesaplanır. Tam tarihler şekil ve muhteva yönünden üçe ayrılır:

a) Asıl Tam Tarih

Hakkında tarih düşürülen olayla ilgili yer, şahıs, mekân gibi bilgiler mısradaki veriliyor ve harflerinin ebced hesabıyla toplamı, olayın meydana geliş tarihini eksiksiz ve fazlasız belirtiyorsa Asıl Tam Tarih olur.

Edirneli Senâyî, Dîvân'ının tamamlanışına²²:
Tamâm oldu bu Dîvân-ı Senâyî 1182/1768
تمام اولدی بو دیوان تنائی

Yazıldı Âsımın inşâsı tekâmîl²³
يازلدی عاصمك انشاسی تکمیل
1205/1791 Sürûrî

Sürûrî, Dîvân'ının tamamlanışına²⁴:
Sürûrî itdi Dîvânın münekkâh 1210/1786
سروری ایتدی دیوانن منقح

b) Katmalı Tam Tarih

Tarih mısraındaki harflerin toplamı, düşürülmek istenen tarihi tutmazsa anlama uygun bazı kelimeler ilâve edilir.

Gaziantepî Fedâyî Mehmed Dede, Terceme-i Mantku't-tayr adlı eserinin bitişine²⁵:
Bu mısram hurûfını say ser-â-pâ
Kodun dehre Fedâî Tuhfe a'lâ
1011/1602

Cevrî, “Enmûzeci't-tib” adlı eserinin bitişine²⁶:
Didi târîh-i itmâmını Cevrî
Yazıldı yümn ile Enmûzecü't-tib 1039/1630
يازلدی یمنله انموزج الطب

Fasîh, Divan'ının tertibine:
Zihî cemiyet-i ebkâr şîrîn-lehce-i efkâr
Kim anun lafzı cümle âşinâ ma'nâsı bîgâne

Bi-hamdi'llâh olup iklim-i nazma Husrev-i sâni
Fasîhâ himmet itdük biz dahı tertîb-i Dîvâna
1088/1677

²¹ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 396-397

²² Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 817

²³ Mustafa Karaca, *Sürûrî ve Sürûrî Mecmû'ası*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 1996, s. 249

²⁴ Mustafa Karaca, a.g.t., s. 16

²⁵ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, *Gaziantep Meşhurları*, Ankara 2004, s.60

²⁶ Hüseyin Ayan, *Cevrî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 583, Erzurum 1981, s. 316

Vuslatî Ali Bey, Çehrin Gazavatnâmesi'nin bitişine²⁷:
Bana geldi târîh için bu hitâb
Di hamdüllâh itmâm buldı kitâb
1089/1678

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Divan(İlâhî-nâme)'nın bitişine²⁸:
Bu vahdet-nâmenin tenhâ bu mısra' oldı târîhi
İlâhî-nâme-i Hakkı enîs-i âşık-ı şeydâ 1168/1755
الهی نامه حقی انیس عاشق شیدا

Refî', Dîvân'ın tertibine²⁹:
Düşdi bir mısra' Refî'â sâline târîh olur
Oldı dîvânım müretteb hamd Mevlâya her ân 1203/1789
اولدی دیوانم مرتب حمد مولایه هر آن

Vehbî, Sultan III. Selim adına Divan'ını yeniden tertipleşine³⁰:
Târîhini Selîm Hân dirse değil mi şâyân
Şâhâne oldı Vehbî Dîvân-ı nev-müretteb 1205/1790
شاهانه اولدی وهبی دیوان نو مرتب

Seyyid İhyâ Efendi, Divan'ının tertibine³¹:
Oldı serdâde cümle târîhe
Nazm-ı İhyâ oldı nev Dîvân 1210/1795
نظم احیا اولدی نو دیوان

Sürûrî Divanının tamamlanışına dört tarih düşürülmüştür³². Tarihler arasındaki fark, Divanın yeniden tertiplenmesi sebebiyledir.

Sürûrînin Neşât-engîz oldı nâm-ı Dîvânı 1217/1803
سرورینک نشاط انگیز اولدی نام دیوانی

Sürûrî oldı Dîvân ile ahhâba sürûr-efzâ 1217/1803
سروری اولدی دیوان ایله احبابه سرور افزا

Sürûrî eyledi Dîvânla ahhâbını mesrûr
سروری ایلدی دیوانله احبابنی مسرور
1217/1803 Râsim Ömer

Seyyid Mehmed Salih tarafından tercümesi yapılarak Sultan I. Mahmud'a sunulan Hısnu'l-vebâ adlı eserin bitişine³³:

Lec ü Da'vâ-yı Vebâ buldı hitâm 1232/1817
لج و دعوی و با بولدی ختام

Basıldı Gülsitân Sûdîsi oldı bir gül-i memdûh³⁴
باصلدی گلستان سودیسی اولدی بر گل ممدوح
1249/1834 Sürûrî

Gülistân Şerhi Sûdî tab' olundı sıhhati üzre³⁵
گلستان شرحی سودی طبع اولندی صحتی اوزره
1249/1834 Hâmid

²⁷ Vuslatî Ali Bey, Çehrin Gazavatnâmesi, Haz.: Mustafa İsen, İsmail Hakkı Aksoyak, Ankara 2003, s. 28.

²⁸ Cemil Çiftçi, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Şule yay., İstanbul 2000 s. 43

²⁹ Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 1021; İsmail Yakıt, a.g.e., s. 211

³⁰ Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 1058

³¹ Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 975

³² Mustafa Karaca, a.g.t., s. 16

³³ M. Esat Coşan, "Bazı Yazmalarda Görülen Bilmeceli Tarih Kayıtları", İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi, Ankara 1975, s.

61

³⁴ Mustafa Karaca, a.g.t., s. 249

³⁵ Mustafa Karaca, a.g.t., s. 249

Esrâr Dede, Dîvân'ının tamamlanışına³⁶:
Tab' ile Esrârın oldu âleme Dîvânî fâş 1257/1841
طبع ایله اسرارک اولدی عالمه دیوانی فاش

Aynî Dîvân'ının basılışına:
Gözedürken böyle bir târîh buldı ey Şefik
Şâirân baksun basıldı Aynî Dîvânı bu yıl³⁷
شاعران باقسون باصلدی عینی دیوانی بو ییل
1258/1842 Şefik

Nesîmî Divanı'nın basılmasına³⁸:
Yazıldı şimdi bir târîh-i dil-cûsı hemân Râşid
Nesîmînin aceb zîbâ basıldı işte Dîvânı
1260/1844 Ayntabî Râşid Efendi

Yine bir şevk olup târîh-i tâmm-ı dîgerini yazdım
Nesîmînin basıldı işte bu Dîvân-ı zîbâsı
1260/1844 Ayntabî Râşid Efendi

Bu matbû'-ı murassa tâm târîhi didi Hayrî
Nesîmînin basıldı çok müretteb oldu Dîvânı
1260/1844 Ayaşî Sâlih Hayrî Efendi

Tab' olundukda didim târîhini
Müntehab oldu bu vâlâ Dîvân
1260/1844 Ayaşî Sâlih Hayrî Efendi

Tabîatçe sezâdır tab'a Hâtif düşdi bir târîh
Şeref buldı Nesîmînin basılmak ile Dîvânı
1260/1844 Hâtif Efendi

İder târîhi bûyı hûbı dilden ey Cemâl ihrâc
Nesîmînin tabîatçe basıldı işbu Dîvânı
1260/1844 Cemâleddîn Efendi

Nazîf'in Dîvânının tertibine³⁹:
Yapdı Nazîf Efendi medh-i resûlde Dîvân
یاپدی نظیف افندی مدح رسولده دیوان
1262/1846 Sâib Efendi

Peder merhûm eyler ser-fürû târîhime Gâlib
Zihî Dîvân-ı Aynî tab' olundu şâirân baksun⁴⁰
1262/1846 Gâlib Efendi

Nâ'ilî, Sâkîb Efendi'nin Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân adlı eserinin bitişi⁴¹:
Nâ'ilî söyledi târîhini ma'nen Sâkîb
Kıldı deryâ-dili bi't-tab' sefinem pür-cûş
1283/1866 Nâ'ilî

Udmî, 1285'te bitirdiği Şükûfenâme adlı kitabının ilk bitişi⁴²:
Yazıp şevkiyle nevk-i kilik-i hikmet bâğ-ı vahdette
Bu nev âsâr-ı Udmî'ye Şükûfenâme nâm oldu

³⁶ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 104

³⁷ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 103

³⁸ Hüseyin Ayan, Nesîmî Divanı, Ankara 1990, matbu metin s. 17

³⁹ Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 999

⁴⁰ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, a.g.e., s.40

⁴¹ Sâkîb Dede, Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân, Mısır, 1283, c. II, s. 144.

⁴² Nazım Hikmet Polat, Türk Çiçek Kültüründen Bir Demet Urfalı Udmî Efendi ve Şükûfenâmesi, Sivas 2001, s. 25.

Bu zibâ nüshaya imlâ ederken bir güzel târîh
Bi-hamdillah Şükûfenâme-i Udmî tamâm oldu
1285/1868

Mislî, Divanının bitişiine⁴³:
Söylesün Mislî bu şeb târîhini
Hû deyüben buldı divânım hitâm 1286/1870
هو ديويين بولدى ديوانم ختام

Fatîn Divanının oğlu Râsim Efendi tarafından bastırılmasına Ticarethane-i ‘Âmire ‘Îlâmat Başkâtibi Raşid Efendi’nin düşürdüğü tarih⁴⁴:

Şi’ir-i mâhir Fatîn’in cümle-yi âsârını
Cem’ idüp basdırdı oğlu mîr Râsim âferîn
Bir ziyâde nâkısı yokdur didim târîhini
Müjde Râşid tab’ olundu defter-i şî’r-i Fatîn 1288/1872

Güldeste-i Riyâz-ı İrfân’ın basılışına⁴⁵:
Ne a’lâ tab’ olundu nüsha-i Güldeste-i İrfân 1302/1884
نه اعلى طبع اولندى نسخه كلدسته عرفان

Abdülbaki Gölpınarlı’nın Mesnevî Şerhi’ni bitirişine⁴⁶:
Okuyan feyz-i pîri elde edüp
Kalbi envâr-ı aşk ile dolsun
Dört melek geldi söyledi Bâkî
Mesnevî şerh edildi hamd olsun 1392/1972
مثنوى شرح ايدىلى حمد اولسون

Mesnevî’nin Nahifî tarafından yapılan tercümesinin sadeleştirilmiş Türkçe ile neşredilişine⁴⁷:

Oldu, Âmil Çelebioğlu’ndan
Armağan zümre-i sâfi-deme o.
Adı târîhe geçer nâşirinin
Mesnevî’den ne de öz terceme o.
مثنوى دن نه ده اوز ترجمه او
1393/1973 K.E.Kürkçüoğlu

İsmail Yakıt’ın Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme adlı eserinin bitişiine Milâdi takvime göre düşürdüğü⁴⁸:

Teşerrüf etti üçler tarihiyle
Bi-‘avnilhâ hitâm buldı eser 1991
بعون الله ختام بولدى اثر

c) Dolaylı Tam Tarih

Tarih mısrandaki kelimelerin gerçek anlamları dışında mecâz, kinâye, tevriye, telmih gibi söz ve mana sanatlarının kullanılmasıyla düşürülen tam tarihlerdir.

Cafer Çelebi (ö.921/1515), Heves-nâme adlı mesnevîsinin bitişiine⁴⁹:
Ne yılda nazma geldüğün bu destân
Bilür erbâb-ı dâniş ehl-i irfân

⁴³ Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 990

⁴⁴ Uğur Soldan, Fatîn Divanı İnceleme-Metin, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2005, s.3.

⁴⁵ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 104

⁴⁶ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 275

⁴⁷ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 104

⁴⁸ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 397

⁴⁹ Numan Külekçi, a.g.e., c.2, s. 456

Beyân eyler çü târîh-i kitâbı
Mahabbet-nâme-i Ca'fer Çelebi
899/1493

Şâhidî (ö.901/1495-96), Gülşen-i Uşşâk adlı mesnevîsinin bitişiğine⁵⁰:
Bunun kim ışk ile oldı nizâmı
Dinildi Gülşen-i Uşşâk nâmı

Hevâ bu gülşeni k'itdi muattar
Göründi hatm-i târîhine mazhar
Eger bu ad virmezse tesellî
Lakabdur diyeler Mecnûn u Leylî
883/1478

Fehmî, "Risâle-i Şem' ü Pervâne" adlı mesnevîsinin bitişiğine⁵¹:
تاریخ رساله گشتت زمان
گردید زمان بمن معاون⁵²
891/1486

Firdevsî-i Rûmî (d.857/1463), Kutb-nâme adlı mesnevîsinin bitişiğine⁵³:
Kutn-nâme kodum ismi söyledim târîh ana
Kutbu'l-aktâb oldı bâkî Şâh Sultân Bâyezîd
909/1503

Fuzûlî, "Leylâ ve Mecnûn" adlı mesnevîsinin yazılışına⁵⁴:
Târîhine düşdiler muvâfık
Bir olmağ ile ol iki âşık 942/1535
بر اولمغ ایله اول ایکی عاشق

Misâlî, Divanının bitişiğine⁵⁵:
Kodı dünyâda Misâlî de bir ad 991/1583
قودی دنیاده مثالی ده بر آد

Nev 'î-zâde Atâyî (ö.1044/1634-35), Âlem-nümâ adlı mesnevîsinin bitişiğine⁵⁶:
Tamâmına târîh olursa revâ
Şarâbile pür câm-ı Âlem-nümâ
1026/1614

Cevrî, "Ahsenü'l-hadîs" adlı eserinin bitişiğine⁵⁷:
Yazılıp Ahsenü'l-hadîs temâm
Oldı mecmû'ı kudsiyâna tühaf

.....
Didi yazdukda Cevrî târîhin
Kalemüm buldı yine hüsn-i şeref 1035/1625
قلمم بولدی بینه حسن شرف

Va'dî, Firûz adlı eserinin tamamlanışına⁵⁸:
Güzel düşdi Va'dî bu târîh hakken
Zehî dil-küşâ kasr-ı Firûz-âbâd 1078/1667
زهی دلکشا قصر فروز آباد

⁵⁰ Numan Külekçi, a.g.e., c.2, s. 195

⁵¹ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 104

⁵² Risalenin tarihi "zâmin" (=tazmin eden) oldu. Zaman bana yardımcı oldu."

⁵³ Numan Külekçi, a.g.e., c.2, s. 370

⁵⁴ Fuzûlî, Leylâ ve Mecnûn, Haz. Hüseyin Ayan, İstanbul 1981, s. 410

⁵⁵ Divanlar Kataloğu, C. 1, s. 171

⁵⁶ Numan Külekçi, a.g.e., c.2, s. 524

⁵⁷ Hüseyin Ayan, a.g.e., s. 316

⁵⁸ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 104

Nâlî Konyalı Mehmed Vehbî (ö.1085/1674), Miiftâh-ı Heft-kân adlı mesnevîsinin bitişiine⁵⁹:

Didi ol dem hâme-i çâlâk-ter
Oldı bu dürc-i maârif pür-güher
1084/1675

Bursalı İsmail Hakkı, “Ferahu’r-rûh” adlı mesnevîsinin birinci cildinin tamamlanışına⁶⁰:

Hakkıyâ irşâd-ı Hak buldunsa işbu yolda sen
Seyrine gelmez nihâyet kulzümün bulmaz kenâr 1105/1693
سيرنه كلمز نهايت قلزمك بولمز کنار

Salâhî, “Tercümetü’l-Aşk” adlı kaside şerhinin bitişiine⁶¹:

Salâhî neşve-i vahdetle söyle târîh ana
Müzeyyen eyleye bezmi ziyâ-yı câm-ı müdâm 1172/1758
مزین ایلیه بزمی ضیای جام مدام

Salâhî, “İzhâr-ı Esrâr-ı Nihân Ez Envâr-ı Hatm-i Hâcegân” adlı eserinin bitişiine⁶²:

Salâhî lâ-übâlîde ‘aceb hoş geldi târîh
Müzeyyen eyleye dehri cemâl-i nûr-ı esrâr 1174/1760
مزین ایلیه دهري جمال نور اسرار

Salâhî, “Dîvân-ı Nu‘ût-ı Salâhî” adlı eserinin bitişiine⁶³:

Nu‘ûtunla tutar dü âlemi nazm-ı Salâhî’nin
Dinilmez sıyt-ı Dîvânı dükendi Yâ Rasûla’llâh 1177/1763
ديئلمز صييت ديوانی دوکندی یا رسول الله

Salâhî, “Gül-i Sad-berg-i Evrâd Berâ-yı Tuhfe-i ‘Ubbâd” adlı eserinin bitişiine⁶⁴:

Vedûda dil virüp târîhini di
‘Aceb silsâl-i Feyyâz-ı Vedûdı 1177/1763
عجب سلسال فیاض ودودی

Salâhî, “Şerh-i Rübâ’iyye-i Ebî Saîd” adlı şerhinin bitişiine⁶⁵:

Salâhî âhir tâc-i terâcim oldı târîh
Devâ-cûyâna bî-minnet açıldı kenz-i hikmet 1181/1767
دواجویانه بی منت آجدلی کنز حکمت

Salâhî, “Makâmât-ı Hamîdiye Şerhi” adlı eserinin bitişiine⁶⁶:

Salâhî ism ü resmine muvâfık düşdi târîhi
Fevâyidle kavâ’idde defâ’in açdım ihvâna 1183/1769
فوايدله قواعدده دفائن آچدم اخوانه

Vehbî’nin Divanının bitişiine⁶⁷:

Sürûrî seyr idüp tertîb-i nazmın söyledi târîh
Bu dîvân ile Vehbî kişver-i ma’nâda sultândır
بو دیوان ایله وهبی کئشور معناده سلطاندر
1198/1784 Sürûrî

Eyleyin Nuhbe-i Vehbî okuyup kesb-i hüner⁶⁸

ایله یك نخبه وهبی اوقیوب کسب هنر

⁵⁹ Numan Külekçi, a.g.e., c.1, s. 34

⁶⁰ Yazıcıoğlu Mehmed, age, C. 1, s. 194

⁶¹ Mehmet Akkuş, a.g.e., s. 121

⁶² Mehmet Akkuş, a.g.e., s. 161

⁶³ Mehmet Akkuş, a.g.e., s. 175

⁶⁴ Mehmet Akkuş, a.g.e., s. 151

⁶⁵ Mehmet Akkuş, a.g.e., s. 123

⁶⁶ Mehmet Akkuş, a.g.e., s. 101

⁶⁷ Süreyya Ali Beyzadeoğlu, *Sünbülzâde Vehbî*, İklim yay., İstanbul 1993, s. 49; Mustafa Karaca, a.g.t., s. 249

⁶⁸ Mustafa Karaca, a.g.t., s. 249

1213/1799

Sürûrî

Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, Divan'ının bitişiine⁶⁹:

Eyledi şâirlige Hikmet heves 1220/1806

ایله دی شعرلکه حکمت هوس

Keçeci-zâde İzzet Molla (ö.1245/1829), Gülşen-i Aşk adlı mesnevîsinin bitişiine⁷⁰:

Oldı târîhim dıraht-ı mîve-dâr

Dikdi İzzet Gülşen-i Aşka nihâl

1227/1812

Rüşdî, Divan'ının bitişiine⁷¹:

Sühanperverler hatmine mebnî didiler târîh

Dîvân-ı Rüşdî lü'lü-i lâla-i vefâ yetdi 1233/1818

Nesîmî Divanı'nın basılmasına⁷²:

Sabâ-veş sâyesinde esdi Hakkîya didim târîh

Nesîmînin tenessümle basıldı rîz-i Dîvânı

1260/1844 Kıbrısî-zâde İsmâîl Hakkî

Udmî, Şükûfe-nâme adlı eserinin ikinci defa bitişiine⁷³:

Geldi bir ehl-i târîh terkîm edip dedi hem

Tâze çiçekler açıp eski Şükûfenâme

1290/1873

Ahmet Atâ Efendi'nin Târîh'inin bitişiine⁷⁴:

Bir eserdir lafz u ma'nâsı latîf ü müstetâb

Nesr ü nazmı da anın bahr üzre gevherden habâb

Ey Emîn maktûb târîhin hesâbı vechile

Oldı hayrât-ı Atâ târîh-i itmâm-ı kitâb

1291/1874

Emîn Efendi

Nâil Abbas Paşa, Dîvân'ının tertibine⁷⁵:

Bir düşer kat'-i zebânda böyle târîh Nâ'ilâ

Haşre dek dîvânçemiz bir yâdigâr olsun hemân 1349/1930

حشره دک دیوانچه مز بر یادکار اولسون همان

3. Ta'miyeli Tarih

Tarih mısraındaki harfler ebced hesabına göre toplandığında olayın tarihini tam olarak vermezse, tarih mısraına eklenecek veya çıkarılacak sayı açıkça veya imâ ile belirtilir. Böyle tarihlere Ta'miyeli Tarih denir. Noktalı ve noktasız harflerle hesaplanmış tarihlere ta'miyeli makbul değildir. Eksik ve Fazla Ta'miye olmak üzere ikiye ayrılır.

Şemseddin Sivâsî (ö.1006/1597), Gülşen-âbâd adlı mesnevîsinin bitişiine⁷⁶:

Diledüm kim diyem târîh ile ad

Didi hâtîf dilümde Gülşen-âbâd

Hisâb eyle bu sâni mısra'ını

Tokuzun tarh idüp bul anda aynı

986/1578

⁶⁹ Mustafa Karaca, a.g.t., s. 249

⁷⁰ Numan Külekçi, a.g.e., c.1, s. 364.

⁷¹ Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 1027

⁷² Hüseyin Ayan, Nesîmî Divanı, Ankara 1990, matbu metin s. 17

⁷³ Nazım Hikmet Polat, a.g.e., s. 26

⁷⁴ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, a.g.e., s.55

⁷⁵ İsmail Yakut, a.g.e., s. 267

⁷⁶ Numan Külekçi, a.g.e., c.1, s. 327.

Âlî Divanı'nın istinsah edilişine⁷⁷:

Yazıldı oldu makbûl-i ehâlf
Hatt-ı Cevrî ile Dîvân-ı Âlî
'Aceb târîh olur mısra'-ı sâni
Hurûfun evvelinden olsa hâlf
خط جورى ايله ديوان على
1056-1=1055/1645 Cevrî

2. mısradaki harflerin toplamı 1056'dır. "Hurûfun evvelinden olsa hâlf" mısraı ile harflerin başı sayılan elifin karşılığı olan 1 rakamının toplamdan çıkarılması gerektiği belirtilmiştir.

4. Noktalı Harflerle Tarih

Tarih mısramın noktalı harflerinin hesaplanmasıyla düşürülen tarihlere denir. Tarihin noktalı olduğuna önceden mu'cem, cevher, cevherîn, cevâhir, mücevher, gevher, güher, menkût gibi sözlerle işaret edilir.

Bursalı İsmail Hakkı, "Ferahu'r-rûh" adlı mesnevîsinin ikinci cildinin tamamlanışına⁷⁸:

Hakkıyâ avn-i İlâhî ile işbu şerhin
Eyledim hâsılı itmâmına ikdâm-ı tâm
Cevherîn harf ile bu mısra'ı itdim târîh
Ferahu'r-Rûh güzel şerh düşdi oldu tamâm 1107/1695
فرح الروح كوزل شرح دوشدى اولدى تمام

Salâhî, "Mecmâ '-ı Fenn-i Zerâfet" adlı eserinin bitişiğine⁷⁹:

Di elfâz-ı cevâhir ile târîh
Zevâhir ile hatm olsun makâle 1167/1753
زواهر ايله ختم اولسون مقاله

Neş'et Divanı'nın bitişiğine⁸⁰:

Cevherî harf ile tahrir iderken Pertev
Didi tarihini Divan-ı Şerif-i Neş'et
1200/1785 Pertev

Pertev-i lem'a-i mihr-i Neş'et
1200/1785 Beylikçi İzzet

Nazîf'in kendi Dîvân'ının tertibine⁸¹:

Söyledim mu'cemle ben târîh-i zibâ kim
Hamd ola Hakk'a Dîvânçem buldı lutfiyla hitâm 1265/1848
حمد اوله حقه ديوانچه م بولدى لطفيله ختام

Eşref Paşa, Divan'ının basılışına⁸²:

Nâmıkâ tezyîn itdim cevherîn târîh ile
Mecd ile tertîb-i Dîvân eyledi Eşref bu sâl
مجده ترتيب ديوان ايلدى اشرف بو سال
1277/1860 Namık Kemal

Mustafa Aşkî (XIX. yy.), Vahdetnâme adlı mesnevîsinin bitişiğine⁸³:

Cevher-i târîh-i miskiyyü'l-hitâm
Oldı Vahdetnâme Aşkî bes tamâm
1272/1856

⁷⁷ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 320

⁷⁸ Yazıcıoğlu Mehmed, a.g.e., C. 1, s. 194

⁷⁹ Mehmet Akkuş, a.g.e., s. 159

⁸⁰ Rıza Oğraş, Hoca Neş't Divanı (İnceleme ve Tenkitli Metin), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1991, s. 13.

⁸¹ Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 999; İsmail Yakıt, a.g.e., s. 104

⁸² İsmail Yakıt, a.g.e., s. 242

⁸³ Numan Külekçi, a.g.e., c.1, s. 263

İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın "Son Asır Türk Şairleri" adlı eserinin "Kemâlû'ş-şuarâ" adıyla basılmasına⁸⁴:

Söyledim tab'ına târîh-i mücevher Tâhir
Vâsıl-ı hüsn-i hitâm oldu "Kemâlû'ş-şuarâ"
واصل حسن ختام اولدى كمال الشعرا

1360/1941

Tâhir Olgun

5. Katıp Atma Yoluyla Tarih

Bu tarihte bir çeşit toplama ve çıkarma vardır. Tarih hesaplanırken tevriye gibi sanatlar kullanılarak tarih mısraının tamamına değil de mısradaki bazı kelimelere yapılması gereken işlem belirtilir.

Zaîfî, Fâl-i Murgân adlı eserinin bitişiğine⁸⁵:

Say hurûf a'dâdını ko işlerün
K'oldı târîh "nakd-i fâl-i kuşların" 962/1555
نقد فال قوشلرك

Tarihin çözümlenmesi: İkinci mısradaki "nakd-i fâl-i kuşların" sözü ebced hesabına göre 921 eder. Birinci mısradaki tarife göre beyitteki harfler sayılır, 47 tanedir. "İşlerün" kelimesindeki 6 harf çıkarılır, 41 kalır. 921 ile 41 toplanınca 962 olur ve eserin yazılış tarihini gösterir.

6. Beyitle Tarih

Bir beyitteki iki mısraın ebced hesabına göre tarihi vermesiyle olur.

Salâhî, "Mir'âtü'l-A 'lâm ve Mişkâtü'l-Ahlâm" ve "Fütûh-ı Salâhî" olarak geçen eserinin bitişiğine⁸⁶:

'Aceb bir beyte düşdü iki târîh
Zihî şîrîn-zebân oldu Fütûhum

Leb-i dilber disem yâ şîr ü sükker
Yidükçe kût-ı cân oldu Fütûhum
لب دلبر ديسه م يا شير و سكر 1187/1773
يدكچه فوت جان اولدى فتوحم 1187/1773

B. Lafzen Tarihler

Bazı kitabe ve yazma eserlerin sonunda görülen ve ebced hesabına göre bir işlem yapılmasına gerek olmayan tarihlere dir. Manzum eserlerin genellikle sonunda eserin yazılış tarihi yine manzum olarak yazılmaktaydı. Bu tür tarih söyleme kolay ve basit görüldüğü için daha sonraları yerini ebcedli tarih denilen manen tarihlere bırakmıştır. Lafzen tarih örnekleri:

Kırımlı Ali, Yûsuf ile Züleyhâsı'nın tamamlanışına⁸⁷:
Târihnin altı yüz otuzundan
Bu zayıf bu kitabın düzdi imdi
630/1232

Elvân Çelebi, "Menâkıbu'l-kudsiyye fi Menâsibi'l-ünsiyye" adlı mesnevîsinin bitişiğine⁸⁸:
Yidi yüz altmışı Resûl-i Emîn
Hicretinden çü sürdi geçdi zamân
760/1358

Elvân Çelebi, "Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye" adlı mesnevîsinin bitişiğine⁸⁹:
İrdi encâma Nâme-i Kudsî
Oldı târîh "heft sad u sî sî"
760/1358

⁸⁴ İsmail Yaktı, a.g.e., s. 270

⁸⁵ Cemal Kurnaz, *Divan Edebiyatı Yazıları*, s. 186, Ankara 1997

⁸⁶ Mehmet Akkuş, a.g.e., s. 153

⁸⁷ Ali, *Yûsuf ile Züleyha*, Haz. İsmail H. Ertaylan, İstanbul 1960, s. 6

⁸⁸ Elvân Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsibi'l-Ünsiyye*, Haz. İsmail E. Erünsal, A. Yaşar Ocak, İstanbul 1984, s. XXXVIII

⁸⁹ Elvân Çelebi, a.g.e., s. XXXVIII, İstanbul 1984

İkinci mısradaki heft =7, sad =100, sî =30, sî =30 toplamı 760'tır.
Erzurumlu Darîr (XIV. yy.), Kıssa-i Yûsuf adlı mesnevîsinin bitişiine⁹⁰:
Yidi yüz altmış sekizde söyledüm
Buncılayın dâstân şerh eyledüm

Pes çehâr-şenbe güninde başladum
Hatm yek-şenbe güninde eyledüm
768/1366-67

Ahmedî, İskender-nâme adlı mesnevîsinin bitişiine⁹¹:
Mustafânun hicretinden bellü bil
Kim yedi yüz toksan ikinciydi yıl

Evveliyidi rebî 'u'l-âhirün
Ki oldı nazmı hatm işbu defterün
792/1390

Devletoğlu Yusuf'un "Vikâye" adlı mesnevîsinin tamamlanışına yazdığı tarih⁹²:
Hicrete târîh ana irmiş iken
Hem yigirmi sekize girmiş iken

Bunı nazm itdi o yıllarda hemân
Kim hakikat maksûd oldur bî-gümân
811/1424-25 Devletoğlu Yusuf

Yazıcı Salih, "Şemsiyye"sinin bitişiine üç tarih yazmıştır⁹³:
Eyledi hicret çün ol Fahr-i cihân
Yıl sekiz yüz on bire yitdi 'ayân
811/1408-9

Çünki hicret on bire yitdi durur
Hükmini pes şimdi itdi ol durur

Çün sekiz yüz yıl idi on bir dahı
Hicrete bellü hakikat iy ahı

Süleyman Çelebi, "Vesiletü'n-Necât" adlı mesnevîsinin tamamlanmasına⁹⁴:
Hem sekiz yüz on ikide târîh
Bursada oldı tamâm bu ey ahî
812/1409

Şeyh Elvân Şîrâzî (XV. yy.), Gülşen-i Râz adlı mesnevîsinin bitişiine⁹⁵:
Yirün yüzi tolu koyun kuzıdı
Sekiz yüz hem yigirmi tokızdı
829/1425-26

Bedr-i Dilşâd, Murâd-nâme adlı mesnevîsinin bitişiine⁹⁶:
Sekiz yüz yigirmi tokuzuncı yıl
İrişdi gönüle Huzâ'dan delîl

Şol ayda ki Zilka'de olmışdur ad
Recebde tamâm oldı olma yâd
830/1427

⁹⁰ Numan Külekçi, a.g.e., c.2, s. 143

⁹¹ Ahmedî, *İskender-nâme*, Haz. İsmail Ünver, Ankara 1983, s. 13

⁹² Âmil Çelebioğlu, age, s. 128

⁹³ Âmil Çelebioğlu, a.g.e., s. 68

⁹⁴ Ahmed Aymutlu, *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif*, MEB, İstanbul 1995, s. 50

⁹⁵ Numan Külekçi, a.g.e., c.1, s. 230

⁹⁶ Âdem Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâmesi*, MEB, İstanbul 1997, s. 1052

Musa Abdi (XV. yy.), Camasbnâme adlı eserinin bitişine⁹⁷:
 Bil Nebînin hicretinden bu zaman
 Geçdi sekiz yüz otuz üç yıl hemân

Türk dilince ben bunu nazm eyledim
 Çok letâif cem‘ idüben söyledüm

Şehr-i Aydınçık içinde bu kelâm
 Yazılıb düzilüben oldı tamâm

Çün tamâm itdük bu Camasbnâmeyi
 Hakka şükr idüp bırakduk hâmeyi
 833/1429

Abdurrahim Karahisarî (XV. yy.), Vahdet-nâme adlı mesnevîsinin bitişine⁹⁸:
 Yıl sekiz yüz ile altmış beş idi
 Sa‘deyn bir birisiyle işidi
 865/1461

Rûşenî Ömer Dede (892/1487), Miskinlik-nâme adlı mesnevîsinin bitişine⁹⁹:
 Nebînin hicretinden geçmiş inan
 Sekiz yüz seksen ü tokuz bil ey cân
 889/1484

Hamdullah Hamdî (ö.909/1503), Leylâ vü Mecnûn adlı mesnevîsinin bitişine¹⁰⁰:
 Tokuz yüz beşde bu nazm-ı cevâhir
 Bi-hamdi’llâh Hamdî oldı âhir
 905/1499

Yazıcıoğlu Mehmed, “Muhammediye” adlı mesnevîsinin bitişine¹⁰¹:
 Tamâm oldı kitâb el-hamdu’llâh
 Hümâm oldı kitâb el-hamdu’llâh

Eger zabt itmek istersen tevârih
 Sekiz yüz elli üçüncü târih

Cemâde’l-âhire âhir olupdı
 Kitâb âhir olup fâhir olupdı
 853/1449

Ali Şir Nevâî, “Hayretü’l-ibrâr” adlı mesnevîsinin tamamlanmasına¹⁰²:
 Nükte-i târihi ki ahsen idi
 Sikkiz ü sikkiz yüz ü sikkiz idi
 888/1485

Ali Şir Nevâî, “Seb‘a-i Seyyâr” adlı mesnevîsinin tamamlanmasına¹⁰³:
 Gerçi târihi irdi sikkiz yüz
 Sikkiz ötmüş idi yana tokkuz
 889/1484

Hamdî, Yûsuf u Zeliha adlı mesnevîsinin tamamlanışına¹⁰⁴:
 Sekiz yüz toksan yidide tamâm

⁹⁷ Numan Külekçi, a.g.e., c.1, s. 398

⁹⁸ Numan Külekçi, a.g.e., c.1, s. 224

⁹⁹ Numan Külekçi, a.g.e., c.1, s. 202

¹⁰⁰ Numan Külekçi, a.g.e., c.2, s. 204

¹⁰¹ Yazıcıoğlu Mehmed, a.g.e., c. 1, s. 85

¹⁰² Ağâh Sırrı Levend, *Ali Şir Nevai*, Ankara 1967, C. III, s. 95

¹⁰³ Ağâh Sırrı Levend, a.g.e., C. III, s. 407

¹⁰⁴ Âmil Çelebioğlu, a.g.e., s. 208

Tamâm itdi bu nazmı Hamdî hakîr

Kodı ehl-i derde bunı yâdigâr
Ümîdi olandan duâ-yı münîr
897/1491

Güvâhî, Pend-nâmesinin bitişiine:
Buna zi'l-ka 'de fî ehl-i tevârîh
Tokuz yüz otuz üçde bile târîh
903/1497

Ali Şir Nevâî, "Hayretü'l-Ebrâr" adlı mesnevîsinin tamamlanmasına¹⁰⁵:
Bu nâme ki yazdı kalemim tartıp til
Târîhin anıng cumâziye'l-evvel bil

Künning rakamını cârşenbih kılığıl
Tokuz yüz yıldın ötüp erdi beş
900+5=905/1499

Yûsuf-ı Bî-çâre, "Muhammediye"sinin bitirilişiine¹⁰⁶:
Tokuz yüz on üçe irmişdi hicret
Ki bu gülşen bize gösterdi sûret
913/1507

İbn-i İsa Saruhânî, Esmâ-i Hüsnâ Şerhi'nin bitişiine¹⁰⁷:
Tamâm oldu kitâb elhamdülillâh
Ümîz oldur ola makbûl-i dergâh

Tokuz yüz kırk sekiz oldukda hicret
Bu nazma irdi Hakdan avn-i nusret
948/1541

Nidâî, Cerbe zaferinin kazanılışını anlattığı "Fetih-nâme-i Kal'a-i Cerbe" adlı eserinin
bitişiine¹⁰⁸:

Tokuz yüz yetmişün üçini ketm it
Bu fethün târîhin anunla hatm it
970-3=967/1560

Nev '-zâde Atâyî, Sohbetü'l-Ebkâr adlı mesnevîsinin bitişiine:
Şehr-i Tırhalada bu nazm-ı benâm
Bin otuz beş senesi oldu temâm
1035/1625

Safâyî, Tezkiresi'nin bitişiine:
Bu cerîdem be-lutf-ı Rabb-i enâm
Bin yüz otuz ikide oldu tamâm
1132/1719

Salâhî, "Hilye-i Haseneyni'l-Ahseneyn" adlı eserinin bitişiine¹⁰⁹:
Bin yüz elli üçe vardıkda tamâm
Oldı bu nazm idüben hatm-i kelâm
1153/1740

Erzurumlu İbrahim Hakkı, Divanı (İlâhî-nâme)'nın bitişiine¹¹⁰:

¹⁰⁵ Turgut Karabey, a.g.t., s. 191

¹⁰⁶ Yazıcıoğlu Mehmed, age, C. 1, s. 188

¹⁰⁷ Numan Külekçi, a.g.e., c. 1, s. 20

¹⁰⁸ Turgut Karabey, a.g.t., s. 191

¹⁰⁹ Mehmet Akkuş, a.g.e., s. 172

¹¹⁰ Cemil Çiftçi, a.g.e., s. 43

Çü sâl-i hicret oldu bin yüz altmışla sekiz besdir
Ey İbrâhîm Hakkı halka bu güftâr yetmez mi
1168/1755

Kusûrî Ömer Efendi, Tuhfe-i Kusûrî adlı mesnevisinin bitişine¹¹¹:
Bin yüz yetmiş bir cemâzi'l-âhirün
On beşinci yevm pençsenbede

Yukarıda belirtilen tarih, Hicrî 1171/ Milâdî 1758'e tekabül etmektedir. Müstensih, yazmaya Cemaziyel-ahir ayının on beşinci günü Perşembeden başladığını ve eseri istinsah etmeyi bir haftada tamamladığını belirtir. Yani Tuhfe-i Kusûrî, Milâdî 1758 yılında Şubat ayının yirmi dördüncü Cuma günü tamamlanmıştır.

Erzurumlu İbrahim Hakkı, "İrfâniyye" adlı mesnevîsinin bitirilişine¹¹²:
Çü bin yüz yetmiş ü dördde bunun cem'î tamâm oldu
Cihânda senden ey Hakkı bu mecmû'a müdâm oldu
1173/1760

Erzurumlu İbrahim Hakkı, "İnsâniyye" adlı mesnevîsinin bitirilişine¹¹³:
Çü bin yüz yetmiş altıda bunun cem'î tamâm oldu
Cihânda senden ey Hakkı bu hoş tuhfe kirâm oldu
1178/1764-65

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın "Kenzü'l-Fütûh" adlı mesnevîsinin bitirilişine¹¹⁴:
Ey Fakîrî bin yigirmi müfred oldu bu kitâb
Sâl-i hicret seksen ü sekiz tedâhüldür hisâb
1188/1774 Fakîrî

Seyyid İbrahim bin Mehmed Kâzım, manzum "Siyer-i Nebî" adlı mesnevîsinin bitirilişine:

Bin iki yüz dört sâlinde hemân
Şehr-i Şa'bân içre feyz oldu cihân
1204/1789

Esrâr Dede, "Fütüvvet-nâme-i Esrâr" adlı mesnevîsinin bitişine¹¹⁵:
Bin iki yüz on bir içre eyledim tekâmîl-i kâr
Yâ İlâhî bezm-i 'uşşâk içre bulsun intişâr
1211/1796

Esrâr Dede, "Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye" adlı tezkiresinin bitişine¹¹⁶:
Bin iki yüz on birinde sâlin
Buldu bu kitâbımız kemâlin
1211/1796

C. Lafzen ve Manen Tarihler

Hem sözle hem de ebced hesabına göre olayın meydana geliş yılını veren tarihlerdir.

Behçetî Hüseyin Efendi, Cehrin Seferi adlı tarihinin bitişine:

Çün eyledin bu nüshayı bin doksan içre nakl
Târîh-i sâli Behçetiyâ oldu "feyz-i akl" 1090/1679
فيض عقل

D. Karışık Tarihler

¹¹¹ Kudret Altun, Tuhfe-i Kusûrî, Laçın Yayınları, Kayseri 2002, s. XXVII

¹¹² Cemil Çiftçi, a.g.e., s. 47

¹¹³ Cemil Çiftçi, a.g.e., s. 49

¹¹⁴ Âmil Çelebioğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988, s. 38

¹¹⁵ Osman Horata, *Esrâr Dede Hayatı-Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s.43

¹¹⁶ Divanlar Kataloğu, İstanbul 1967, C. 3, s. 871; Osman Horata, *Esrâr Dede Hayatı-Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998, s.35

Bilinen tarih türlerinden birden fazlasının sanatlı bir şekilde kullanılarak çok sayıda tarih çıkarılmasıdır. Düşürülen tarihteki birler, onlar ve yüzler hanelerinde bulunan rakamlar aktarma ve akis gibi yollarla istenen tarih elde edilir. Bu işlemlerin yapılacağı sanatlı bir şekilde ifade edilir.

Salâhî, İbn-i Hişam'ın "Kavâ'idi'l-i'râb" adlı eserinin tercümesi olan "Muzhır-ı Kavâ 'idi'l-i'râb" adlı eserinin bitişine¹¹⁷:

Hoş düşürdi çâr vechile hisâb
Geldi târîhinde "likin se hezâr" 1175/1761

ليكن سه هزار

Beytin birinci mısraında belirtildiği gibi dört şekilde tarih çıkmaktadır:

1. (ليكن سه هزار) harflerinin ebced hesabına göre toplamı 1175'tir.
2. (هزار) kelimesinin anlamları dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Önce (هزار)'ın karşılığı olan 1000; bu kelimenin Arapçadaki anlamı olan (الف)'in harflerinin toplamı 111; bu kelimenin diğer anlamı olan (بلبل)'ün harflerinin toplamı 64'tür. Bu üç kelimenin toplamı, 1000+111+64=1175 olur.

3. (هزار)'in harfleri toplamı 166; (عندليب)'in karşılığı olan (بلبل)'in karşılığı olan (هزار)'in harfleri toplamı 166; (هزار) ve (الف)'in bir olduğunu belirtmek için (احد) ve bu kelimenin değeri 13'tür. Bunlar toplanınca 1000+166+13=1179 olur. Bu toplamdan "düşürdi çâr" ifadesi dikkate alınarak 4 çıkarılır. 1179-4=1175 bulunur.

4. (عین هزار)'in toplamı 111, (هزار)'in harf değeri 1, mısra da geçen (سه)'nin Farsça değeri 3 ve toplam 1175'tir.

E. Muamma Tarihler

Hallinden isim çıkan, manzum, bazen de mensur olan bilimcedir. Bunun lugazden farkı, lügazden herşeye, muammânın ancak insan ismine delâlet etmesidir. Eski şâirler, muammâyı tertib etmeğe de, halleylemeye de büyük ehemmiyet vermişlerdi. Muammâ hakkında Lâmiî şu bilgileri veriyor: "Muammâ aslında ta'miyeden müştakdır. Ta'miye lugatde gizlemektir. Pes muammâ gizlenmiş demek olur. Ammâ istilâh-ı zurefâ ve itibâr-i urefâda şol kelâma derler ki bi-tarîki'r-remz ve'l-îmâ anda istihrâc-i isme işâret buluna. Bir vechile ki tab-i selîm ve zihni müstakîm anı müstahsen ve makbul tuta"¹¹⁸.

İdris-i Bitlisî'nin Yavuz Sultan Selim adına Arapça yazdığı Risâletü'l-ibâ an Mevâkı'ı'l-vebâ adlı eserinin Seyyid Mehmed Salih tarafından tercümesi yapılarak Sultan I. Mahmud'a sunulan Hısnu'l-vebâ adlı tercümesi sonundaki Türkçe ferağ kaydı:

"Hâtime:

İşbu risâle-i mergûbe-i makbûlenin tercemesi Hicret-i nebeviyyeden elf-i sâninin, mi'e-i sâlisinin, 'aşr-i râbi'inin ikinci senesi, Saferu'l-hayrın onbeşinci pençşenbih gicesi, Dâru's-saltanatu's-seniyye olan mahmiye-i Kostantiniyye'de bi-avnihi ta'âlâ resîde-i hayyiz-i hitâm bulup

İzahı: Hicret-i nebeviyyenin elf-i sâni'si, eserin hicrî ikinci binde yani 1000 yılından sonra yazıldığına işarettir; mi'e-i sâlis, üçüncü yüz yani 201-300 arasını; 'aşr-i râbi' dördüncü on, yani 31-40 arasını gösterir. "İkinci sene" denildiğine göre, 31-40 arasındaki sayılardan birler hanesi 2 olan 32 rakamını seçmemiz lazımdır. O halde tarih: 1232 hicrî yılı 15 Safer Perşembe günü yani Milâdî 1816'dır¹¹⁹. Bu tarih çeşidine örnek olarak altı tarih, açıklamasıyla birlikte aynı makalede verilmiştir.

İsmail Yakıt, Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme adlı eserinin 1991 yılında bitişine muamma usulüyle Arapça tarih düşürmüştür¹²⁰.

F. Bilmeceli Tarihler

Bazı kelime oyunları ile tarihin işaret edilmesi yoluyla yapılır. Hesaptan çok pratik zekâyâ dayanır.

Ahmedî, "Cemşîd ü Hurşîd" adlı mesnevîsinin tamamlanmasına¹²¹:

¹¹⁷ Mehmet Akkuş, a.g.e., s. 119

¹¹⁸ Tahîrî'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugati*, Enderin Kitabevi, İstanbul 1973, s. 100

¹¹⁹ M. Esat Coşan, "Bazı Yazmalarda Görülen Bilmeceli Tarih Kayıtları", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara 1975, s.

61

¹²⁰ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 396

¹²¹ Turgut Karabey, a.g.t., s. 67

Rebî'ü'l-âhırın nısfında itmâm
Buliban oldu baht u sa'd-ıla tamâm

Ve-lîkin yıl bî vü dal-ıdı vü zâd
Bili olsun dâl sana olanun zâd
806/1403

Son beytin birinci mısraındaki 800 = ض , 4 = د , 2 = ب harflerinin sayı değerleri toplamı, eserin bitiş tarihi olan 806'yı gösterir.

Celâl-zâde Sâlih Çelebi (ö.973/1565), Leylâ vü Mecnûn adlı mesnevîsinin bitişine¹²²:
Dürr-i mensûrî bu kıssa bahrinün
Kırk iki günde olundu nazm hep

Sana târîhin virür bunun haber
Ayn-ı nazm u fâ-ı sîn ü lâm-ı leb
962/1554

Cevrî (ö.1065/1654), Melhame adlı mesnevîsinin bitişine¹²³:
Sâl-i târîhini ider iş'âr
Nazm-ı ahvâl-i cev olunsa şumâr
1044/1635

İsmail Yakıt'ın Türk-İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme adlı eserinin bitişine Milâdi takvime göre düşürdüğü¹²⁴:

Dört dokuz yaz ey birader bir yere
Tâc-ı ebcedden çıkar sen harfini
Şimdi üç kez eyle a'mâl kardeşim
Kayd idersen sen de bir bir hâlini

Evvelâ ortayı sonra sonunu
Tezyin eyle dört dokuzun re'sini

Şedde eylersen eğer ortasını
Ma'kûs olur ortasından tarihi
Hem sağından hem solundan tariheyn
Tefrik eylersen bulursun sâlini
1991 Yâkut

Adı Yazılış Tarihini Veren Kitaplar

Yukarıda türlerine göre sınıflandırılan tarihlerden bazıları, ilgili oldukları kitapların ismi olmuştur. Bunlar ya müstakil terkip halindedir, ya da mısraın içinde bir grup halindedir. Bu haliyle kelime tarih olarak kabul edilmektedir. Bu beş tarih kronolojik sıraya göre şöyle sıralanabilir:

Halîlî (890/1485), Fûrkatnâme adlı mesnevîsinin bitişini kitabın adıyla tarihlemiştir¹²⁵:
Çü bî-hazf eyleye ehl-i tevârih
Kitâb ismin bulur kendüye târih
876/1471-72

Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ¹²⁶
کنز الکبرا و محک الامرا
803/1401 Şeyhoğlu Mustafa

Halîlî (890/1485), Fûrkatnâme adlı mesnevîsinin bitişini kitabın adıyla tarihlemiştir¹²⁷:
Çü bî-hazf eyleye ehl-i tevârih
Kitâb ismin bulur kendüye târih

¹²² Numan Külekçi, a.g.e., c.2, s. 220

¹²³ Numan Külekçi, a.g.e., c.2, s. 14.

¹²⁴ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 396-397

¹²⁵ Numan Külekçi, a.g.e., c.1, s. 305

¹²⁶ Kemal Yavuz, a.g.e., s. 10

¹²⁷ Numan Külekçi, a.g.e., c.1, s. 305

876/1471-72

Ahdî, tezkiresinin tamamlanmasına¹²⁸:
Gül gibi nazmı ile ehl-i dilün
Olsa reşk-i cihân bu ravza n'ola
Eyleyüp cem' bir yire 'Ahdî
Didi târîh "Gülşen-i Şu'arâ" 971/1564
كلشن شعرا

Râmiz, Âdâb-ı Zurafâ adlı tezkiresinin bitişine¹²⁹:
Âdâb-ı Zurafâ 1189/1775
آداب ظرفا

Mehmed Akif, tezkiresinin tamamlanmasına¹³⁰:
Târîhine "Mir'ât-ı Şi'r" dense sezâdur 1211/1796
مرآت شعر

Es'ad Efendi, "Şâhidü'l-müverrihîn" adlı eserinin bitişine¹³¹:
Şâhidü'l-Müverrihîn 1251/1835
شاهد المورخين Cemâleddîn Efendi
Es'ad Efendi, "Bağçe-i Safâ-endûz" adlı eserinin bitişine¹³²:
Bağçe-i Safâ-endûz 1251/1835
بغچه صفا اندوز

Birden Fazla Tarih Düşürülen Eserler

Bazı kitapların tamamlanışına birden fazla tarih düşürüldüğü görülmektedir. Bunun sebeplerinden birincisi, şairlerin eserlerine sonradan ilâveler yapmalarıdır. Sürûrî ve Vehbî Divanları gibi.

Sürûrî Divanının tamamlanışına dört tarih düşürülmüştür¹³³. 1217 tarihini gösteren üç, 1220 tarihini gösteren bir tarih vardır. Tarihler arasındaki fark, Divanın yeniden tertiplenmesi sebebiyledir.

Sürûrînin Neşât-engîz oldı nâm-ı Dîvânı 1217/1803
سرورينك نشاط انكيز اولدى نام ديوانى
Sürûrî oldı Dîvân ile ahhâba sürûr-efzâ 1217/1803
سرورى اولدى ديوان ايله احبابه سرور افزا
Sürûrî eyledi Dîvânla ahhâbını mesrûr
سرورى ايلدى ديوانله احبابنى مسرور
1217/1803 Râsim Ömer
Sürûrî itdi Dîvânın münekkah 1220/1206
سرورى ايتدى ديوانن منقح

Seyyid Vehbî Dîvânı'nın tamamlanışına iki farklı tarih düşürülmüştür. Sürûrî, Vehbî Divanı'nın tamamlanışını 1198/1784 olarak gösteriyor. Vehbî'nin daha önce yazdığı ve yandığı belirtilen şiirleri kastedilmiş olabilir¹³⁴.

Sürûrî seyr idüp tertîb-i nazmın söyledi târîh
Bu dîvân ile Vehbî kişver-i ma'nâda sultândır 1198/1784
بو ديوان ايله وهبى كئشور معناده سلطاندر

Didüm târîhini cevher gibi hûb
Ma'ârif gencidür dîvân-ı mergûb 1205/1790
Vehbî, Sultan III. Selim adına Divanını yeniden tertiplemiş ve şu tarihi düşürmüştür¹³⁵:

¹²⁸ Divanlar Kataloğu, C. 1, s. 157

¹²⁹ Sadık Erdem, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurafâsı*, Ankara 1994, s. XXVII

¹³⁰ Turgut Karabey, a.g.t., s. 72

¹³¹ Rıza Oğraş, a.g.t., s. 161

¹³² Rıza Oğraş, a.g.t., s. 161

¹³³ Mustafa Karaca, a.g.t., s. 16

¹³⁴ Süreyya Ali Beyzadeoğlu, a.g.e., s. 49

Tarihini Selim Hân dirse değil mi şâyân
Şâhâne oldu Vehbî Dîvân-ı nev-müretteb 1205/1790
شاهانه اولدی وهبی دیوان نو مرتب

İkincisi, kendi kitapları için tarih düşüren şairlerin farklı türlerde tarih düşürmeyi denemiş olmalarıdır. Örnekler:

Abdurrahman Karahisarî, “Münyetü’l-ebrâr ve Gunyetü’l-ahyâr” adlı eserinin tamamlanışına¹³⁶:

Cân bülbüline kavlin gördi çü gülistân oldur
Fikr itmege târihin: “Gülbün yaraşur hem”dir 857/1550
کلین یرشر هم

Sanman tabî’at ehline keşfi ba’îd ola
Târîhi bu kitâbumuzun “Her karîbimiş” 857/1550
هر قریبمش

Elvân Çelebi, “Menâkıbu’l-kudsiyye fî Menâsibi’l-ünsiyye”adlı mesnevîsinin bitişine¹³⁷:
Yidi yüz altmışı Resûl-i Emîn
Hicretinden çü sürdi geçdi zamân 760/1358

İrdi encâma Nâme-i Kudsi
Oldı târih “heft sad u sî sî” 760/1358

İkinci mısradaki heft =7, sad =100, sî =30, sî =30 toplamı 760’tır.
Erzurumlu İbrahim Hakkı, Divan (Îlâhî-nâme)’ının bitişine¹³⁸:
Çü sâl-i hicret oldı bin yüz altmışla sekiz besdir
Ey İbrâhîm Hakkı halka bu güftâr yetmez mi 1168/1755

Bu vahdet-nâmenin tenhâ bu mısra’ oldı târihi
Îlâhî-nâme-i Hakkı enîs-i âşık-ı şeydâ 1168/1755
الهی نامه حقی انیس عاشق شیدا

Nev’î-zâde Atâyî, Sohbetü’l-ebkâr adlı mesnevîsinin bitişine:
Şehr-i Tırhalada bu nazm-ı benâm
Bin otuz beş senesi oldı temâm 1035/1625

Zehî nazm-i pâk 1035/1625
زهی نظم پاک

Sûdî’nin Gülistân Şerhi’nin basılışına¹³⁹:
Basıldı Gülsitân Sûdîsi oldı bir gül-i memdûh
باصلدى گلستان سودیسی اولدی بر کل ممدوح
1249/1834 Sürûrî

Gülistân Şerhi Sûdî tab’ olundı sıhhati üzre
گلستان شرحی سودی طبع اولندی صحتی اوزره
1249/1834 Hâmid

Nazîf, kendi Dîvânının tertibine¹⁴⁰:
Söyledim mu’cemle ben târih-i zibâ kim
Hamd ola Hakk’a Dîvânçem buldı lutfiyla hitâm 1265/1848
حمد اوله حقه دیوانچه م بولدی لطفیله ختام

Yapdı Nazîf Efendi medh-i resûlde Dîvân

¹³⁵ Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 1058

¹³⁶ İsmail Yakıt, a.g.e., s. 104

¹³⁷ Elvân Çelebi, a.g.e., s. XXXVIII

¹³⁸ Cemil Çiftçi, a.g.e., s. 43

¹³⁹ Mustafa Karaca, a.g.t., s. 249

¹⁴⁰ Divanlar Kataloğu, C. 3, s. 999; İsmail Yakıt, a.g.e., s. 104

یابدی نظیف افندی مدح رسولده دیوان
1262/1846 Sâib Efendi

SONUÇ

Türk edebiyatında kitap yazımı, padişahlara ve diğer erkâna sunulması, yazar veya şairin duygu ve düşüncelerini dile getirmesi gibi sebeplerden dolayı her dönemde önemslenmiştir. Bundan da öte bazı yazar ve şairler, kitaplarının bitiş tarihlerini sabitlemek için ebced hesabına göre bütün türlerde tarih düşürerek eserleri yoluyla kalıcı olmayı amaçlamışlardır. Farklı kişiler tarafından aynı eser için birden fazla tarih düşürüldüğünü de görebiliyoruz. Yazar ve şairlerin tarih düşürmeye olan ilgi ve kabiliyetleri de bu geleneğin oluşmasında etkili olmuştur.

Kitap yazımı için düşürülen tarihlerden tespit ettiğimiz örneklere göre en erken yazılanı Kırımlı Ali'nin Yûsuf ile Züleyhâsı'nın bitiş tarihini gösteren 630/1232; en son yazılanı ise İsmail Yakıt'ın Türk-İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme adlı eserinin bitiş tarihini gösteren 1421/1991'dir. Tespit edilenler dışında başka tarihlerin çıkması da mümkün olabilir. Ancak mevcut örneklere dayanarak kitap yazımına tarih düşürme geleneğinin yedi yüzyıldan fazla sürdüğünü ve çok eski bir geçmişi olduğunu söyleyebiliriz.

Tespit edilen tarih örneklerini türlerine göre incelediğimiz zaman bütün türlerde örnek bulunduğunu görmekteyiz. Bu özellik, kitap yazımına tarih düşürmenin yaygın olduğunu gösteren bir işarettir. Tarih türlerinin dağılımına baktığımızda manen tarihler (alt bölümleriyle) 94, lafzen tarihler 35, lafzen ve manen tarihler 1, karışık tarihler 1, muamma tarihler 2, bilmece tarihler 4 tanedir.

Tarih örneklerinin yüzyıllara göre dağılımına baktığımızda XIII. yüzyılda 1, XIV. yüzyılda 4, XV. yüzyılda 22, XVI. yüzyılda 16, XVII. yüzyılda 17, XVIII. yüzyılda 35, XIX. Yüzyılda 33, XX. yüzyılda 9 tarih olmak üzere toplam 137 tarih yer almaktadır. Bazı muamma tarihlerin metni verilmediği için türlerine göre verdiğimiz tarih toplamından eksik görünmektedir. Bu haliyle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kitap yazımına ve basımına tarih düşürmenin çok yaygın olduğu görülmektedir.

Kitapların bitiş tarihlerini sabitleme amacıyla tarih düşürme, ince bir zevkin ve estetik anlayışının ürünüdür. Günümüzde kitapların kapaklarında gördüğümüz ISBN numarası ve basım tarihi, pratik ve kullanışlı görünse de estetik olmaktan uzaktır. Bir eser için farklı kişiler tarafından birden fazla tarih düşürülmesi, o eserin beğenilmesi ve kabul görmesi gibi sebeplere bağlanabilir. Çok meşhur ve başarılı olmuş şair ve yazarların eserleri için tarih düşürülmediğini de görmekteyiz. Ancak bu durum, o eser için bir eksiklik teşkil etmez. Günümüzde ebced hesabının kullanımı birkaç istisna sayılmazsa pek görülmemektedir. Bu durum, ebcedle tarih düşürme geleneğinin unutulmaya yüz tutması şeklinde açıklanabilir. Tespit edebildiğimiz tarih örnekleri dışında başka tarihler de bulunabilir. Ancak mevcut tarihler, kitap yazımı için tarih düşürmenin bir gelenek olduğunu gösterecek sayıdadır.

KAYNAKLAR

- ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim, *Gaziantep Meşhurları*, Ankara 2004.
Ahmedî, *İskender-nâme*, Haz. İsmail Ünver, Ankara 1983.
AKKUŞ, Mehmet, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri*, MEB, İstanbul 1998.
Ali, *Yûsuf ile Züleyha*, Haz. İsmail H. Ertaylan, İstanbul 1960.
ALTUN Kudret, *Tuhfe-i Kusûrî*, Laçın Yayınları, Kayseri 2002.

- AYAN, Hüseyin, *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 583, Erzurum 1981.
- AYAN, Hüseyin, *Nesîmî Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- AYMUTLU, Ahmed, *Süleyman Çelebi ve Mevlid-i Şerif*, MEB, İstanbul 1995.
- BEYZADEOĞLU, Süreyya Ali, *Sünbülzâde Vehbî*, İklim yay., İstanbul 1993.
- CEYHAN, Âdem, *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâmesi*, MEB, İstanbul 1997.
- COŞAN, M. Esat, "Bazı Yazmalarda Görülen Bilmeceli Tarih Kayıtları", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara 1975.
- ÇELEBİ, Elvân, *Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsibi'l-Ünsîyye*, Haz. İsmail E.Erünsal, A. Yaşar Ocak, İstanbul 1984.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1988.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998.
- ÇİFTÇİ Cemil, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Şule yay., İstanbul 2000.
- ERDEM, Sadık, *Râmiz ve Âdâb-ı Zurâfâsı*, Ankara 1994, s. XXVII.
- Fuzûlî, *Leylâ ve Mecnûn*, Haz. Hüseyin Ayan, İstanbul 1981.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Tuhfetü'l-uşşâk*, Haz.: İsmail Hakkı Aksoyak, Ankara 2003.
- HORATA, Osman, *Esrâr Dede Hayatı-Eserleri, Şiir Dünyası ve Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.
- KARABEY, Turgut, *Türk Edebiyatında Tarih Düşürme*, Atatürk Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1983.
- KARACA, Mustafa, *Sürûrî ve Sürûrî Mecmû'ası*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 1996.
- KILIÇ, Atabey, Atabey Kılıç, *Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân*, Turkish Studies / Türkoloji Dergisi 1 (2006), Sayı: 2
- KILIÇ, Atabey, Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı, Kitabevi, İstanbul 2004.
- Komışon, *İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, MEB, İstanbul 1967.
- KURNAZ, Cemal, *Divan Edebiyatı Yazıları*, Ankara 1997.
- KÜLEKÇİ, Numan, *Mesnevî Edebiyatı Antolojisi*, Erzurum 1999, 2 c.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Ali Şir Nevaî*, Ankara 1967.
- OĞRAŞ, Rıza, *Esad Mehmed Efendi ve Bağçe-i Safâ-endûzu*, Burdur 2001.
- OĞRAŞ, Rıza, *Esad Mehmed Efendi'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Şâhidü'l-Müverrihîn Adlı Eserinin Edisyon Kritiği*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Edirne 1995, s. 161.
- OĞRAŞ, Rıza, *Hoca Neş'et Divanı (İnceleme ve Tenkitli Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1991.
- POLAT, Nazım Hikmet, *Türk Çiçek Kültüründen Bir Demet Urfalı Udmî Efendi ve Şükûfenâmesi*, Sivas 2001.
- Sâkıb Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Mısır 1283.
- SİRÂCEDDİN, Mehmed, *Mecma'-ı Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Haz. Dr. Mehmet Arslan, Sivas 1994.
- SOLDAN, Uğur, *Fatîm Divanı İnceleme-Metin*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2005.
- Şeyh Galip, *Hüsn ü Aşk*, Haz.: Orhan Okay-Hüseyin Ayan, Dergâh yay., İstanbul 1992.
- Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.
- UNAT, Faik Reşit, *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- Vuslatî Ali Bey, *Çehrin Gazavatnâmesi*, Haz.: Mustafa İsen, İsmail Hakkı Aksoyak, Ankara 2003.
- YAKIT, İsmail, *Türk-İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul 1992.
- YAVUZ Kemal, *Şeyhoğlu Mustafa, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ (İnceleme-Metin-İndeks)*, Ankara 1991.
- Yazıcıoğlu Mehmed, *Muhammediye*, Haz.: Âmil Çelebioğlu, MEB, İstanbul 1986.